Studená válka v polovině

Projekt „Half a Century of Communist Cadre Training“

Markéta Devátá

V září 1969 se na Univerzitě Jižní Karolíny (*University of South Carolina*) v Columbii uskutečnila výzkumná konference, kam byli pozváni bývalí frekventanti stranického vzdělávání z celého světa, aby se zde podělili o své zkušenosti a byli vyzpovídáni americkými akademickými experty. Nevládní projekt měl poprvé detailně zhodnotit problematiku výchovy „kádru“ ve stranických školách a jejího významu pro šíření komunismu.¹ Stejně jako konference byly velkorysé i publikační plány: jak anoncoval deník *New York Times*, z projektu měly vzejít tři publikace.² Ač z těchto plánů sešlo, rukopisy připravované pro vydání i další archivní materiály z projektu, jež jsou od roku 2011 dostupné v Archivu Hooverova institutu (*Hoover Institution Archives*), mají i dnes svou zajímavost. Jsou relevantní jak z hlediska zkoumané problematiky, tak z hlediska dobového společensko-politického reflektování stavu studené války.

Myšlenka sezvat veterány škol pro komunistické kádry v Sovětském svazu, Číně a dalších zemích, zaznamenat jejich zkušenosti nejen z individuálních výpovědí, ale i v diskusi s ostatními, vzešla z uvědomění, že stranické vzdělávání je nadnárodním fenoménem komunismu *par excellence*. Bez ohledu na národnost bylo

1 Materiály z projektu jsou uloženy v *Hoover Institution Archives*, Stanford (dále *HIA*), Collection No 2011C32, Half a Century of Communist Cadre Training records. Inventář je dostupný z <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt0q2nf1dr/>.

2 Ex-Reds Exchange Details on Party: 3 Books to Be Produced by Conference of Scholars. In: *New York Times* (13.9.1969). Viz *HIA*, sbírka (Collection – Col.) 2011C32, karton (box – b.) 17, složka (folder – f.) 2.

společným prvkem určujícím již několik desetiletí kariéry mnoha komunistických pracovníků. Proces výběru a pozvání potenciálních účastníků konference začal v roce 1967. Přípravný tým pod vedením ideového autora projektu, jímž byl specialista na Dálný východ, zakladatel a ředitel Ústavu mezinárodních studií (*Institute of International Studies*) na Univerzitě Jižní Karolíny Richard L. Walker, vytipoval více než dvě stovky potenciálních účastníků. (V roce 1968 mezi ně přibyl i jediný Čech, čerstvý emigrant generál Jan Šejna, „identifikovaný“ jako *probably Russian*.)³ Tým s mnoha z nich pořídil přípravné rozhovory a sestavil z nich podklady pro definitivní výběr. Ten byl veden snahou zachytit zkoumané téma v co možná nejširší perspektivě – v časové ose (od dvacátých do šedesátých let), podle typu škol (v komunistických i nekomunistických zemích), podle národnosti pamětníků, vzdělávané i vzdělavatele. V neposlední řadě měl projekt poukázat na internacionální rozměr vzdělávání komunistů v zahraničí, odkud se vraceli s misí šíření komunistické ideologie do zemí původu. Projektu se nakonec osobně zúčastnilo více než dvacet bývalých frekventantů stranického vzdělávání v Sovětském svazu, Číně, Severní Koreji, na Kubě, v Polsku, Maďarsku, Německu, Francii, Itálii a Spojených státech, se kterými přijela diskutovat desítka amerických či v Americe naturalizovaných expertů a badatelů. Konference, jež se konala od 9. do 13. září 1969, měla připomenout padesátiletou tradici výchovy komunistických kádrů ve stranických školách, odvoзованou od založení Komunistické univerzity pracujících Východu Komunistickou internacionálou v roce 1921.⁴

„Know your enemy“

Nová výzkumná centra ruských, respektive sovětských studií ve Spojených státech, včetně těch nejvýznamnějších jako Russian Institute na Kolumbijské univerzitě v New Yorku (1946) či Russian Research Center na Harvardově univerzitě v Cambridge (1948), byla zakládána s předpokladem, že společenské vědy mohou řešit naléhavou potřebu porozumět protivníku v nastupující studené válce, a jak

3 *Tamtéž*, b. 16, f. 43. O účasti Šejny v projektu se poté už neuvažovalo, přípravným týmem nebyl ani osloven.

4 *Tamtéž*, b. 3, f. 4. Anotace připravované konference zmiňuje pouze Komunistickou univerzitu pracujících Východu (*Kommunističeskij universitet' trudaščichsja Vostoka* – KUTV), která fungovala v letech 1921–1938, a pozdější „dceřiná“ centra v Pekingu a Havaně, resp. „spádové“ oblasti jejich vlivu (Afrika, Asie, Latinská Amerika). Opominutí Komunistické univerzity národnostních menšin Západu (*Kommunističeskij universitet' nacionalnyh menšinstv Zapada* – KUNMZ), fungující v letech 1921–1936, naznačuje možný přednostní zájem amerických vědců o působení Kominterny mezi kádry v koloniálních zemích. Ke zmiňovaným institucím srv. BABITSCHENKO, Leonid: Die Kaderschulung der Komintern. In: *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung*, roč. 1. Mannheim – Berlin, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung – Akademie Verlag 1993, s. 37–59; KÖSTENBERGER, Julia: Die Geschichte der Kommunistischen Universität der nationalen Minderheiten des Westens (KUNMZ) in Moskau 1921–1936. In: *Tamtéž*, roč. 8–9. Mannheim – Berlin, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung – Aufbau Verlag 2000–2001, s. 248–303.

upozorňuje David C. Engerman, budována byla na principu synergie vládních i akademických institucí (*no line between government and academic work*).⁵ Postulovaný konsenzus, zděděný z druhé světové války a přenesený do období studené války, se však postupně začal vyčerpávat a na konci šedesátých let již byl zřejmou překážkou. Zejména v souvislosti s válkou ve Vietnamu bylo pro část americké veřejnosti zcela nepřijatelné, aby akademická sféra podporovala vládní exekutivu, a s odvoláním na vědeckou etiku se terčem kritiky stali univerzitní odborníci, kteří kdy spolupracovali s ministerstvem obrany, a to nejen jako standardní zaměstnanci, ale i například jako konzultanti.

Konference se konala v době, kdy dynamický rozvoj americké sovětologie, vzniklé po válce na principech teorie totalitarismu a z potřeb amerických státních úřadů rychle se orientovat v sovětské strategii v počínající studené válce, střídalo období její stagnace. Naopak rozvíjet se koncem šedesátých let začala takzvaná revizionistická větev amerického studia komunismu, která hledala nové přístupy a nové zdroje informací.⁶ Konferenční projekt se v tomto světle jeví jako reakce zastánců totalitárního paradigmatu na aktuální situaci, tedy jako snaha hledat rovněž nové zdroje, které by inspirovaly další vývoj „konzervativní“ části americké sovětologie. Většina akademiků účastnících se konference patřila právě k okruhu vládních spolupracovníků, a ačkoli bylo zdůrazňováno, že se jedná o nevládní projekt (byl financován z grantových prostředků poskytnutých nadacemi Mellonovy rodiny), „vytěžování“ veteránů škol pro komunistické kádry mělo evidentní „aplikovaný“ charakter.

Do konferenčního projektu se zapojil jeden z doyenů *Russian studies* na Kolumbijské univerzitě Philip E. Mosely (1905–1972), který jako spoluzakladatel a později ředitel zmíněného Ruského ústavu prosadil výše uvedenou zásadu jednoty vládní a akademické práce. V letech 1955 až 1963 působil jako ředitel ruských studií v think tanku Rady pro zahraniční vztahy (*Council on Foreign Relations*) a v letech 1959 až 1971 jako zaměstnanec amerického ministerstva zahraničí. Pro State Department pracoval ovšem už za druhé světové války, kdy se jako politický poradce zúčastnil konferencí Spojenců v Paříži, Moskvě, a také konference v Postupimi v létě 1945. Pro State Department dlouhodobě pracoval i Frederick C. Barghoorn (1911–1991), a to již před válkou, během níž zastával funkci tiskového ataše v Moskvě. Po válce se Barghoorn stal profesorem politických věd na Yaleově univerzitě v New Havenu, kde působil až do odchodu do důchodu v roce 1980, i nadále však spolupracoval se státními a vládními institucemi; na přelomu čtyřicátých a padesátých let vedl například projekt analyzující materiály shromážděné vojenskou zpravodajskou službou při vyslýchání vysídlených osob z okruhu bývalých představitelů sovětské státní moci. Mosely a Barghoorn byli oba politologové s doktoráty z historie z Harvardu

5 ENGERMAN, David C.: *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. New York, Oxford University Press 2009, s. 30, dále zejména s. 235–238.

6 Srv. SUNY, Ronald Grigor (ed.): *The Cambridge History of Russia*, sv. 3: *The Twentieth Century*. Cambridge, Cambridge University Press 2007, s. 43 n.

a protagonisté poválečného budování ruských studií v interdisciplinárním, respektive „bezdisciplinárním“ pojetí.⁷

Kariéry několika dalších akademiků ovlivnila služba v americké armádě během druhé světové války. William R. Kintner (1915–1997) a William E. Griffith (1920–1998), kteří se oba zúčastnili vylovení v Normandii, spolupracovali v padesátých letech s Ústřední zpravodajskou službou (*Central Intelligence Agency* – CIA) – Kintner během armádní služby v korejské válce, Griffith jako politický poradce v Rádiu Svobodná Evropa v Mnichově. Oba se do akademické sféry zapojili až na přelomu padesátých a šedesátých let – Kintner na Pensylvánské univerzitě ve Filadelfii (současně působil ve vedení dalšího think tanku, Výzkumného ústavu zahraniční politiky – *Foreign Policy Research Institute*), Griffith v Massachusettském technologickém institutu (*Massachusetts Institute of Technology*), kde v Centru pro mezinárodní studia (*Center for International Studies*) vedl projekt zabývající se mezinárodními aspekty komunismu. V sedmdesátých letech William Kintner zastával funkci velvyslance Spojených států v Thajsku, zatímco William Griffith se stal poradcem prezidentova poradce pro národní bezpečnost Zbigniewa Brzezinského (byl americkými médii označován jako *Zbig's idea man*) a v osmdesátých letech pak poradcem amerického velvyslance v západním Německu. Po intenzivní jazykové přípravě v armádních školách působili Richard L. Walker (1922–2003) a Rodger Swearingen (1923–2015) jako tlumočníci (mandarínské čínštiny, respektive japonštiny) na velitelství generála Douglase MacArthura v Pacifiku. V roce 1950 získal Swearingen doktorát ve výše zmíněném harvardském Ruském výzkumném centru a Walker na Yaleově univerzitě, poté se oba sešli na Univerzitě Jižní Karolíny, kde v šedesátých letech prvně jmenovaný založil a řídil Výzkumný ústav pro komunistickou strategii a propagandu (*Research Institute on Communist Strategy and Propaganda*) a Walker, jak již bylo zmíněno v úvodu, Ústav mezinárodních studií. Swearingen v sedmdesátých a osmdesátých letech působil jako poradce ministra zahraničí Henryho Kissingera (zejména pro čínskou problematiku), Walker v letech 1981 až 1986 zastával úřad velvyslance v Jižní Koreji.

Jen menšinu akademických účastníků projektu představovali badatelé bez vládních angažmá. Kromě slavisty, dlouholetého editora *Slavic Review* a profesora Washingtonské univerzity Donalda W. Treadgolda (1922–1994) to byli Milorad Drašković (1921–1996) a Branko Lazić (1923–1998). Oba byli původem Srbové a získali vzdělání na Ženevské univerzitě, kam se po válce uchýlili před politickou perzekucí Titovy vlády vůči monarchistickému odboji během okupace Jugoslávie. Zatímco Lazić se usadil ve Francii, kde se věnoval dráze novináře (přispíval mimo jiné do periodik orientovaných na mezinárodněpolitickou problematiku *BEIPI*, respektive *Est-Ouest*), Drašković po krátkém působení na elitní vysoké škole Collège d'Europe v Bruggách odešel do Spojených států, kde od roku 1963 působil v Hooverově institutu ve Stanfordu jako ředitel Studií o současném komunismu (*Studies on contemporary Communism*), později jako ředitel zdejšího archivu. Na přelomu

7 Viz ENGERMAN, D. C.: *Know Your Enemy*, s. 93.

šedesátých a sedmdesátých let vzešlo z jejich spolupráce několik titulů, jež se zabývaly dějinami Kominterny.⁸

„*Ex-Reds Exchange Details on Party*“

Svižně zvolený titulek *New York Times* vystihuje dva aspekty, kterými se konference odlišovala od standardních akademických podniků. První se týká neobvyklého formátu: konferenční jednání probíhala ve čtyřech paralelních diskusních skupinách (dopoledních a odpoledních) a účastníci v nich průběžně rotovali. Jednání byla nahrávána a utváření jednotlivých diskusních skupin se pravděpodobně odvíjelo od informací, které účastníci podle připravené struktury uvedli v předem zaslaných esejích. Konference byla otevřena jen akademické veřejnosti, kromě aktivně participujících analytiků se jí mohli zúčastnit jen univerzitní učitelé a studenti. Druhý aspekt pak spočíval v tom, že stranické vzdělávání bylo zkoumáno bez výjimky skrze pamětníky, kteří se s komunismem v různě vzdálené minulosti rozešli. Účastníci konference tvořili *de facto* skupinu exkomunistických „celebrit“ a kosmopolitních intelektuálů (zatímco reprezentanti další významné části frekventantů stranického školení, včetně těch, kteří prožívali kariéru „běžného“, víceméně „anonymního“ komunistického funkcionáře na lokální úrovni, zůstali za železnou oponou). Ve většině se jednalo o veřejně známé osoby, často literárně činné, s mnoha velice barvitými osobními příběhy, z nichž některé byly již tehdy publikovány, zatímco jiné vyšly později, a v nichž okolnosti rozchodu s komunismem představovaly zpravidla hlavní zápletku. Nejpočetnější skupinu tvořili exkomunisté z Evropy. Východní polokouli zastupovali dva Australané školení v Číně, Korejec vyškolený pro ideologickou práci v Jižní Koreji a jeden z absolventů Sunjatsenovy univerzity v Moskvě; americký kontinent reprezentoval Kanadán, dva Američané, kubánský emigrant a chilský odborářský funkcionář.⁹

Pro organizátory mělo jistě zvláštní zajímavost opětovné setkání dvou bývalých spolupracovníků, které komunistické přesvědčení rozdělilo nepěknou aférou. Konferenci osobně navštívili John Lautner (1902–1977) a John Gates (1913–1992), bývalí přední protagonisté Komunistické strany Spojených států (*Communist Party of USA* – CPUSA). Lautner přijel s matkou a sourozenci za otcem do Spojených

8 Srv. LAZITCH, Branko – DRACHKOVITCH, Milorad: *Lenin and the Comintern*. Stanford, Hoover Institution Press 1972 (viz i dále).

9 Konference se osobně zúčastnili Tamás Aczél (1921–1994), Wanda Brońska-Pampuchová (1911–1972), Anita Galliussi-Senigaová (1925–2012), John Gates (1913–1992), Kim Dong-man, John Kolasky (1915–1997), John Lautner (1902–1977), Heinz Lippmann (1921–1974), Keith McEwan (*1926), Mieczysław Maneli (1922–1994), Ronaldo Meruelo (1913–??), Rex Mortimer (1926–1979), Lino Ronga, Giulio Seniga (1915–1999), Luis Humberto Soto-Ceres, Carola Sternová (1925–2006), Karl Tromsdorf (1912–??), Joop Zwart (1912–1991). Eseje pro projekt poslali, ale osobně se nezúčastnili Paul Thalmann (1901–1980), Sándor Kőrösi-Krizsán (1896–1970), Abdurachman Avtorchanov (1908–1997), Michael Miller (1923–??). Pro připravovaný sborník organizátoři připravili eseje Henriho Barbé (1902–1966), Alberta Vassarta (1898–1958), Josepha Kornfedera (1898–1963) a Williama Odella Nowella (1904–1966).

Americký komunista maďarského původu John Lautner (1902–1977) měl na konci čtyřicátých let posloužit jako obětní beránek při očištění Komunistické strany USA od údajných vnitřních nepřátel (foto tandfon-line.com)

států ve svých osmnácti letech, kdy už měl za sebou několik zásadních životních zkušeností (účast v domobraně a v maďarské Rudé armádě, zatčení a útěk ze zajateckého tábora v Rumunsku); do komunistické strany vstoupil v roce 1929.¹⁰ Maďarský původ, stranický post vedoucího „maďarského byra“ KS USA, jež řídilo bezmála dvacet tisíc členů, a armádní služba ve druhé světové válce, během níž v rámci působení v divizi pro psychologickou válku přišel do kontaktu s Titovými partyzány, činily z Lautnera ideální cíl ve chvíli, kdy se na přímý popud Mátyáse Rákosiho v souvislosti s Rajkovým procesem američtí komunisté zapojili do hledání „imperialistických agentů“ ve svých řadách. Rákosiho přání o vydání Lautnera chtěli informovaní členové strany splnit mimo jiné tím, že mu doporučovali navštívit rodné Maďarsko, aby se zde osobně seznámil s budováním socialismu. Lautner, který jako loajální komunista také věřil v pravdivost obvinění, jež padla v Rajkově procesu, se před lidovým soudem v Maďarsku neocítl jen díky tomu, že mu americké úřady nevydaly cestovní pas. Za této situace se vedoucí činitelé Komunistické strany USA – mezi nimi i John Gates – rozhodli postavit

Lautnera před vlastní tajný „soud“, který co do instrumentalizace nijak nezaostával za bolševickými metodami vyšetřování (Lautner byl vylákan na neznámé místo, kde jej několik fyzicky zdatných a ozbrojených komunistů psychicky i fyzicky zastrašovalo).¹¹ Bezprostředně po tomto zážitku jej vystavili i veřejnému odsouzení – 17. ledna 1950 stranický list *Daily Worker* oznámil vyloučení „dlouhodobého nepřátelského agenta“ Lautnera ze strany. Obdobné rysy bolševického přístupu neslo i přesvědčování Lautnerovy ženy, že pokud se od manžela principiálně nedistancuje, bude ze strany rovněž vyloučena. Když Lautner v srpnu 1950 obdržel oznámení, že manželství bylo na žádost ženy rozvedeno, nabídl plnou spolupráci Federálnímu úřadu pro vyšetřování (*Federal Bureau of Investigation* – FBI) a v roli svědka se zúčastnil více než dvaceti soudů či slyšení vedených se členy komunistické strany, včetně několika z těch, kteří rozhodli o jeho vyloučení.¹²

John Gates mezi ně nepatřil – byl odsouzen krátce předtím, než se Komunistická strana USA rozhodla soudit Lautnera, a po potvrzení rozsudku Nejvyšším soudem

10 Viz HIA, Col. 2011C32, b. 8, f. 3, esej Johna Lautnera „Leadership Training in the CPUSA“.

11 Tzv. Clevelandský incident (i jeho popírání ze strany členů vedení CPUSA, kteří se na jeho zorganizování a instruování podíleli) je popsán ve studii: SAKMYSTER, Thomas: The „Lautner Affair“ and the American Communist Party. In: *Hungarian Studies Review*, roč. 38, č. 1–2 (2011), s. 51 n.

12 Tamtéž, s. 45–68. Podle vlastního vyjádření Lautner svědčil zejména k problematice stranického školení, s nímž se seznámil nejprve jako student (v roce 1941) a po válce jako školitel (HIA, Col. 2011C32, b. 8, f. 3, esej Johna Lautnera).

v roce 1951 nastoupil do vězení, odkud se vrátil v roce 1955. Gates se seznámil s myšlenkami socialismu na vysoké škole City College of New York, kde začal studovat v roce 1930 a kde se zapojil do legálně fungujícího socialistického klubu. Právě probíhající Velká hospodářská krize jej přesvědčila, že je očitým svědkem kataklyzmatu, z nějž povstane nový, sociálně spravedlivý řád. Opustil studium, našel si manuální práci v továrně a stal se funkcionářem Ligy mladých komunistů (*Youth Communist League*).¹³ V letech 1937 a 1938 bojoval jako interbrigadista ve španělské občanské válce. Ze strany vystoupil v roce 1958, když nedokázal prosadit změnu její politiky ve smyslu nezávislosti na politické linii Moskvy; jako šéfredaktor *Daily Worker* se ovšem zasadil o kritický postoj k sovětské invazi do Maďarska. Patřil k těm komunistům, pro něž Chruščovův tajný projev v únoru 1956 měl zásadní sebereflektivní význam.¹⁴ Rehabilitace obětí vykonstruovaných politických procesů včetně Rajkova jej konfrontovala i s osobním podílem na takzvané Lautnerově aféře. Podle všeho byla konference na Univerzitě Jižní Karolíny v roce 1969 místem prvního a jediného setkání Gately s Lautnerem od jeho exkomunikace; Gates se zde svému bývalému soudruhovi údajně omluvil, což učinil o několik let později i veřejně.¹⁵

Konferenci osobně navštívil autor knihy *Au pays du grand mensonge* (V zemi velké lži), jež vyšla poprvé francouzsky na konci třicátých let¹⁶ a spolu s dalšími obdobnými svědeckými texty, jako byl *Návrat ze Sovětského svazu* André Gida, Koestlerova *Tma o polednách* nebo Weilova *Moskva-hranice*, korigovala nadšení evropských levicových kruhů pro socialistický experiment v SSSR. Původem chorvatský intelektuál Ante Ciliga (1898–1992) působil v Moskvě od roku 1926 jako představitel Komunistické strany Jugoslávie (KSJ) v Kominterně, současně učil v jihoslovanské sekci Komunistické univerzity národnostních menšin Západu. V rámci postupu proti takzvané levé opozici byl v roce 1929 ze strany „podmínečně“ vyloučen, s roční lhůtou, během níž měl pracovat na dějinách KSJ (Ciliga byl vystudovaný historik); dokonce mu bylo umožněno i nadále učit, a to na Stalinově všesvazové komunistické univerzitě v Leningradě.¹⁷ V květnu 1930 byl však společně s dalšími dvěma Jugoslávci (Stankem Dragičem a Mustafou Dedičem) zatčen a odsouzen ke třem letům politické izolace ve Verchněuralsku, kde se sblížil se sociálnědemokratickými postoji. Místo propuštění byl pak odsouzen k dalším dvěma letům, tentokrát již v neprominentních trestaneckých táborech na Sibiři. Ciliga se dalšímu věznění bránil hladovkami i pokusem o sebevraždu a nakonec i „sebepokořením“ komunisty, když požádal italské vyslanectví o pas (po rozpadu Rakousko-Uherska byl formálně italským občanem). V roce 1935,

13 Tamtéž, b. 9, f. 5, esej Johna Gately „The Nature of Communist Education“.

14 Srv. GATES, John: *The Story of an American Communist*. New York, Thomas Nelson 1958.

15 Viz SAKMYSTER, T.: *The „Lautner Affair“ and the American Communist Party*, s. 289 n.

16 CILIGA, Ante: *Au pays du grand mensonge*. Paris, Gallimard 1938; v anglickém překladu: *The Russian Enigma*. London, Labour Books Service 1940.

17 Škola byla založena v roce 1918 pod názvem Zinovjevova dělnicko-rolnická univerzita (*Raboče-krestjanskij universitet im. Zinovjeva*) a sloužila ke vzdělávání sovětských stranických a státních kádrů. Později byla přejmenována a od roku 1929 nesla v názvu Stalinovo jméno (*Vsesojuznyj kommunističeskij universitet im. Stalina*). V roce 1944 po reorganizaci se stala součástí Leningradské vysoké stranické školy.

Chorvatský publicista a spisovatel Ante Ciliga (1898–1992) patřil k zakladatelům Komunistické strany Jugoslávie. Ve třicátých letech byl pět let vězněn na Sibiři, rozešel se s komunismem a zanechal o své trpké zkušenosti literární svědectví. Za války byl vězněn v Chorvatsku, přesto později patřil k umírněným stoupencům ustašovského hnutí v exilu (foto goodreads.com)

kdy mu byl trest prodloužen o další tři roky, se dočkal příkazu k deportování za hranice a šťastného konce anabáze, která se možná ani nemusela odehrát, neboť (jak sám píše) mohl při zatčení a během transportu na Ural uprchnout; neodhodlal se k tomu ale, protože chtěl Sovětský svaz poznat komplexně.¹⁸

Po vyhoštění se v Jugoslávii a Francii snažil neúspěšně zorganizovat kampaň za záchranu svých kolegů, v obou komunistických stranách však narazil (s cejchem „špiona italského fašismu“) na odmítavý postoj.¹⁹ Pokusení být očitým svědkem zásadních událostí jej patrně vedlo k tomu, že v roce 1941 odjel do rodného Chorvatska, kde byl vzápětí zatčen, rok vězněn v koncentračním táboře v Jasenovaci a před koncem války deportován do Berlína. Po válce žil střídavě ve Francii a Itálii. Ciliga jako mnozí další dospěl na základě osobních zkušeností během pobytu v Sovětském svazu k závěru, že největší hrozbu pro komunismus představuje etablování stranické byrokracie a soustředění výkonné moci v jejích rukách.²⁰

Třetí příběh, který se zde podrobněji představuje, poodkrývá tíživost stranické disciplíny studenta v dobách nesnadného hledání cesty Číny ke ko-

munismu. Jüe Šeng (1907–2007) se jako student práv a politických věd v Pekingu vypravil na výzvu Komunistické strany Číny studovat do Moskvy na nově zřízenou Sunjatsenovu univerzitu pracujících Číny.²¹ Zde zažil vystoupení Naděždy Krupské,

18 Viz CILIGA, Ante: *The Russian Enigma*. London, Ink Links 1979. Citované vydání je rozšířeným zněním autora původního svědectví.

19 Stanko Dragić zemřel v SSSR v roce 1938, Mustafa Dedić pravděpodobně v roce 1939.

20 Srv. BOURRINET, Philippe: *Ante Ciliga, 1898–1992: Nationalisme et communisme dans les Balkans*. Paris, Éditions moto proprio 2015.

21 Sunjatsenova univerzita v Moskvě byla založena Kominternou a fungovala jako vzdělávací centrum čínských revolucionářů v letech 1925–1930. Pojmenování získala po zakladateli moderní čínské státnosti Sun I-sienovi (Sunjatsenovi). Od roku 1925 do roku 1928 nesla název Sunjatsenova univerzita pracujících Číny (*Universitět trudaščichsja Kitaja im. Suň Jatsena* – UTK), poté Komunistická univerzita pracujících Číny (*Kommunističeskij*

Josifa Stalina, Lva Trockého a dalších představitelů komunistického hnutí, včetně později popraveného Karla Radeka, jenž byl prvním rektorem. Křehké vztahy mezi Čínskou národní stranou (*Kuomintang*), Komunistickou stranou Číny, Všesvazovou komunistickou stranou (bolševiků) a Kominternou, jež všechny do činnosti univerzity vstupovaly, a samozřejmě i události v samotné Číně měly na formování studentů bezprostřední vliv. Šeng ve své částečně autobiografické knize popisuje, jak po ovládnutí Šanghaje v březnu 1927 studenti pochodující v prvních řadách oslavného průvodu k budově Kominterny v Moskvě byli obdivováni jako komunistický předvoj Číny a jak o měsíc později, po Čankajškově převratu, se od nich veřejnost opět odvracela.²² Na Sunjatsenově univerzitě obřadně spálili Čankajškovy portréty, připravené na prvomájový průvod, a jeho syn vystoupil s veřejným prohlášením, v němž se otce zřekl. Někteří ze studentů vyslaných do Moskvy Čínskou národní stranou, pokud včas nepochopili situaci a neodjeli, byli zatčeni a odsouzeni do pracovních táborů nebo do vyhnanství, mezi nimi i děti prominentních členů Kuomintangu (Čankajškův syn byl převeden na politicko-vojenskou akademii v Leningradu).²³

Krach sovětské politiky jednotné fronty v Číně měl mezi studenty Sunjatsenovy univerzity za následek vzednutí sympatií pro Trockého, který spolupráci komunistů s Kuomintangem oponoval. Když někteří studenti tyto sympatie projeví veřejně v průvodu na Rudém náměstí u příležitosti desátého výročí říjnové revoluce, byli hlavní aktéři deportováni do Číny, méně aktivní účastníci posláni na práci do továren. Nicméně důkladnou „očistu“ univerzity na podzim 1929 uvedl do pohybu až denunciační dopis jednoho studenta o existenci tajné studentské trockistické organizace. Šeng se z titulu svých funkcí (byl členem výboru stranické organizace univerzity, pomocným stranickým vedoucím jedné ze studijních skupin a tajemníkem tlumočnického aparátu pro činnost „očistné“ komise) aktivně zúčastnil všech fází vyšetřování. Zjitřenou atmosféru ještě prohloubila sebevražda studenta, po níž následovalo doznání dalšího.²⁴ Pro Šenga, kterého studenti nenáviděli tak, že uvažovali o jeho likvidaci, a univerzita mu raději přidělila dva ostřílené spolužáky jako tělesné strážce, však tím celá záležitost zdaleka neskončila. Poté co bylo na přelomu zimy a jara 1930 třicet šest studentů obviněných z trockismu zatčeno, univerzitní stranický výbor jej určil a dal k dispozici tajné policii jako tlumočníka a Šeng strávil týdny v Lubjance

universitěť trudaščichsja Kitaja – KUTK). Předtím i potom byli studenti z Číny vzdělávání na Komunistické univerzitě pracujících Východu (KUTV).

22 SHENG, Yueh: *Sun Yat-sen University in Moscow and the Chinese Revolution: A Personal Account*. Lawrence, University of Kansas, Center for East Asian Studies 1971 (v roce 2009 vyšlo rusky). Anglický přepis jména je Yueh Sheng.

23 Kuomintang s univerzitou formálně přerušil vztahy v září 1927, již předtím „svým“ studentům zakázal na univerzitě dále setrvávat. V srpnu z Moskvy odjela skupina asi 240 čínských studentů. (Viz PANTSOV, Alexander: *The Bolsheviks and the Chinese revolution, 1919–1927*. Honolulu, University of Hawaii Press 2000, s. 168 n.)

24 Podle archivního výzkumu historika Alexandra Pancova měla „očistná“ komise i tajná policie k dispozici hned tři seznamy trockistů: z původního denunciačního dopisu, od studenta, jenž pak spáchal sebevraždu, a od studenta, který učinil doznání (PANTSOV, A.: *The Bolsheviks and the Chinese revolution*, s. 202 n.).

u výsledků svých spolužáků.²⁵ Mezitím v překladatelském oddělení univerzity spolupracoval na překladu Stalinových článků a proslovů o opozici z let 1921 až 1927, což byl logický i krutě výchovný úkol zároveň.

Šeng patřil na univerzitě ke skupině takzvaných osmadvaceti bolševiků, intelektuálně a jazykově nadaných studentů (protežovaných druhým rektorem Pavlem Mifem), stoupenců Kominterny, kteří po návratu z Moskvy zaujali vysoké nebo střední pozice v hierarchii Komunistické strany Číny. Šeng, který se do Číny vrátil jako vojenský představitel Kominterny, se stal členem šanghajského ústředního výboru strany a vedoucím jeho propagandistického oddělení. Jak sám konstatuje, jejich intelektuální či ideologické schopnosti měly v době vojenského konfliktu mezi komunisty a Kuomintangem jen omezený vliv. Po svém zatčení v roce 1934 Šeng přešel ke Kuomintangu a působil v různých vládních funkcích, po druhé světové válce na ministerstvu zahraničí. Do svých služeb ho přijala i Čínská lidová republika, kdy zastával diplomatické funkce *chargé d'affaires* v Iráku (1950–1954) a velvyslance v Uruguayi (1959–1962). V době konání konference v Jižní Karolině působil již několik let jako vědecký asistent Hooverova institutu.²⁶

Akademické analýzy

Pamětnická svědectví, která se díky projektu „Půlstoletí komunistického kádrového školení“ (*Half a Century of Communist Cadre Training*) podařilo shromáždit, mají i s odstupem doby unikátní výpovědní hodnotu. Nicméně pro nějakou hlubší analýzu byl takový vzorek značně omezený a z hlediska postojů pamětníků netypický. Je to patrné i z akademických esejů, které takovouto distanci vůči zdroji opakovaně vyjadřují: pamětníci podle nich význam školení kádrů bagatelizují (neboť oni jsou důkazem, že nefunguje), zveličují jeho neúspěchy, potlačují úspěchy; jejich zkušenosti lze generalizovat jen s vědomím, že veteránů stranických škol, kteří komunismus opustili, je jen malé procento. Analýzy amerických expertů na komunismus ve skutečnosti ale žádné převratné závěry k problematice nepřinášejí. Ve fondu k projektu se jich dochovalo pět a v připravovaném sborníku tvořily referenční rámec k pamětnickým esejům.²⁷

Dva víceméně přehledové akademické eseje se věnují institucionálnímu vývoji nejvýznamnějších center školení komunistických kádrů. Odkazem na existenci prvních školících středisek před bolševickou revolucí – stranických škol na Capri, v Bologni a ve francouzském Longjumeau v letech 1909 a 1910 – poukazují na to, že dějiny stranického vzdělávání sahají hlouběji do minulosti než k otevření škol

25 SHENG, Y.: *Sun Yat-sen University in Moscow*, s. 177 n. O osudu zatčených bylo rozhodnuto v červnu: 27 jich bylo posláno do táborů či do vyhnanství, tři do továren, šest vypovězeno ze země (PANTSOV, A.: *The Bolsheviks and the Chinese revolution*, s. 207).

26 HIA, Col. 2011C32, b. 5, f. 3, esej Jüe Šenga „A Brief History of the Education and Training of Party Cadres by the Chinese Communist Party (1921–1969)“ a jeho biografická data.

27 Původní publikační plán počítal se samostatnou knihou sestávající z akademických textů (srv. Ex-Reds Exchange Details on Party – viz pozn. 2).

Kominterny v sovětském Rusku (a mají delší tradici, než avizoval projekt zvoleným názvem).²⁸ Donald W. Treadgold ve svém esejí zmiňuje také závěry dvou starších studií, které se sice problematikou stranického vzdělávání přímo nezabývaly, ale zato analyzovaly mnohem širší vzorek výpovědí. První konstatuje, že běžný americký komunista byl vychován v luxusu, či přinejmenším v komfortu, dostalo se mu nadprůměrného vzdělání a neživil se manuální prací; chudoba a seznámení s komunistickou literaturou nebyly charakteristickými důvody pro vstup do strany.²⁹ Druhá studie pak upozorňuje na četné případy, kdy lidé vstoupili do strany a poté zase z týchž důvodů vystoupili: hledali sociální spravedlnost a rovnost, v čemž je strana posléze zklamala.³⁰ Sám Treadgold dochází k závěru, že otázka úspěšnosti či neúspěšnosti stranického vzdělávání úzce souvisí s psychologickými a intelektuálními aspekty: prostá „reprodukce“ nemůže být úspěšná, úspěch tkví v předání a přijetí mentálních a duchovních základů člověka-komunisty.

Další eseje se zabývají různými aspekty stranického vzdělávání.³¹ Frederick C. Barghoorn se zamýšlí nad vztahem sovětského a mezinárodního komunismu z hlediska národnostní problematiky. Na základě dostupných informací, že některé (západní) komunistické strany od poloviny šedesátých let už nepošlají své členy (nebo aspoň elity) školit se do Sovětského svazu, postuluje emancipaci národních zdrojů. Všimá si přitom i dalších souvislostí, například že v rozporu s obecným trendem byli kubánští absolventi školení v SSSR po návratu na Kubu záměrně přidělováni na nižší stranické pozice, protože jim Fidel Castro nedůvěřoval. Autor zaznamenává také kritické reflexe italských komunistů vůči některým frekventantům, kteří se ze Sovětského svazu vrátili naprosto odcizeni od reality v rodné zemi, zato však zcela přejali manýry stranické byrokracie (kupříkladu představu, že jejich práce bude spočívat ve vydávání příkazů od kancelářského stolu); podle Barghoorna je „národní byrokratický komunismus“ cizí zejména západnímu kulturnímu okruhu, a proto je třeba v první řadě zkoumat, jak se adaptuje na Západě.³²

Liberalizačním tendencím v prostředí stranických škol v Polsku (v letech 1953–1956) a Československu (1962–1969) se věnuje esej Williama E. Griffitha. Stranické školy v obou zemích v daném období považuje autor za významný zdroj marxistického revizionismu: vedoucí revizionisté, kteří v nich působí, jsou zároveň jejich absolventy a dochází zde i k „obrácení“ původních ortodoxních marxistů, jak uvádí na příkladu

28 HIA, Col. 2011C32, b. 5, f. 2, esej Branka Laziče „The International Comintern Schools: Their Establishment and Goal“; *tamtéž*, b. 6, f. 2, esej Donalda W. Treadgolda „The Training of Communist: Some Observation on Its Historical Development“.

29 Viz ERNST, Morris L. – LOTH, David: *Report on American Communist*. New York, Holt 1952. Autoři pracovali s téměř třemi sty výpověďmi amerických komunistů.

30 ALMOND, Gabriel A.: *The Appeal of Communism*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1954. Autor analyzoval více než 220 výpovědí amerických, britských, francouzských a italských komunistů.

31 Vedle níže uvedených srv. esej Williama R. Kintnera „The Military Aspect of Communist Cadre Training“ (HIA, Col. 2011C32, b. 12, f. 6).

32 *Tamtéž*, b. 13, f. 7, esej Fredericka C. Barghoorna „The Nationality factor and Communist Cadre Training“.

filozofa Leszka Kołakowského a jeho původního mentora Adama Schaffa. Rok 1956 v Polsku a Maďarsku, respektive destalinizační proces označuje Griffith za intelektuálně a politicky určující události a za zdroje československého revizionismu, jež vedly k prosazení liberalizačních změn, jejichž počátek datuje do roku 1962. Mezi zdroje politických změn zahrnuje i modernizaci prostřednictvím vědecko-technického rozvoje, jež klade nároky na racionalizaci řízení (a na osvojení nových přístupů v práci s širším okruhem „kádřů“). Jak ale současně autor poznamenává, tyto tendence ke změně mohou být zvráceny prosazením opačného trendu, tedy reindoktrinací kádřů k ortodoxii a bojem proti revizionismu, jak se v obou zemích stalo v letech 1956 a 1968.³³ Předkládaná analýza se ovšem neopírá o projektové zdroje – Kołakowski se z účasti na konferenci pro nedostatek času omluvil, a jak už bylo řečeno, žádný Čech nebo Slovák do projektu přizván nebyl.³⁴ Znalost československého prostředí velmi pravděpodobně vychází z informací, které Griffith načerpal během svého pobytu v roce 1968 v Praze, kdy spolu se Zbigniewem Brzezinským navštívili mimo jiné Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii.³⁵

Trénink komunistických militantů

Většina pamětníků absolvovala školení zaměřené na jejich další působení v zemích, kde komunistické strany nepředstavovaly vládnoucí politickou sílu (a v některých zemích působily ilegálně). Formování či prohloubení marxisticko-leninského světového názoru studiem a výkladem děl „klasiků“ tedy nebylo cílem (typickým pro školení v zemích s vládnoucí ideologií marxismu-leninismu), ale jednou ze součástí, respektive spíše předpokladem k osvojení dalších dovedností, především strategií a taktik „revolučního boje“. I ve světle jejich svědectví se ukazuje, že mezinárodní komunismus je především konstrukt či idea (kterou se některým podařilo krátce prožít v kosmopolitní kominternovské Moskvě),³⁶ ale že revoluční mise se odehrává v reálném národním prostředí, jež je v mnoha ohledech určující. Následující příklady, vybrané pro účely této studie, chtějí poukázat na různé okolnosti a důsledky, jaké formování komunistů v edukačních programech mělo pro jejich kariéry i pro širší společensko-politický kontext. Předkládaný výběr se tedy neodvíjí od práce

33 *Tamtéž*, b. 12, f. 5, esej Williama E. Griffitha „Communist Cadre Training: Source, Indication, and Reflection of Political Liberalization and Change“. Esej byl publikován jako studie v rámci Výzkumného projektu o komunismu, revizionismu a revoluci (*Research project on Communism, Revisionism, and Revolution*) (Cambridge, Center for International Studies, Massachusetts Institute of Technology 1969).

34 Kołakowski místo sebe navrhoval několik zástupců, organizátoři však dali přednost Mieczysławu Manelimu (1922–1994), dalšímu z polských „březnových emigrantů“ (*HIA*, Col. 2011C32, b. 14, f. 44, č. 223).

35 Viz DRULÁK, Petr – KRATOCHVÍL, Petr a kol: *50 let českého výzkumu mezinárodních vztahů: Od ÚMPE k ÚMV*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2007, s. 123.

36 Srv. STUDER, Brigitte: *The Transnational World of the Cominternians*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2015.

s pamětníky během konferenčního projektu; sleduje jednak proměnu stranického vzdělávání v čase a jednak několik národních prostředí, v nichž se komunističtí militanti snažili uskutečnit své revoluční mise.

Příklad meziválečný – Francie

Absenci francouzských zástupců v projektu, a tím i problematiky vzdělávání členů Francouzské komunistické strany (*Parti communiste français* – PCF) kompenzovaly eseje Alberta Vassarta (1898–1958) a Henriho Barbé (1902–1966), připravené z jejich nepublikovaných memoárů. Oba se jako kovodělníci a původně stoupenci anarchosyndikalismu připojili k francouzským komunistům na počátku dvacátých let a mezi prvními prošli stranickou edukací – Vassart patřil mezi první skupinu studentů ústřední stranické školy v Bobigny na předměstí Paříže, kde studoval v letech 1924 a 1925, Barbé absolvoval Mezinárodní leninskou školu v Moskvě v historicky druhé skupině francouzských komunistů, která do Sovětského svazu odjela v roce 1928.

Ačkoli Leninská škola v Bobigny (*L'École léniniste de Bobigny*) fungovala pouze dva roky (na sklonku roku 1925 byla přenesena do Clichy a v roce 1937 do Arcueil), její zakladatelský význam a vliv na bolševizaci FKS (odpůrci označovanou „bobignizace“)³⁷ byl určující. Jejím cílem bylo poskytovat jiný typ vzdělávání – nejen teorii, ale i bolševickou praxi – a překonat hlavní nedostatky dosavadního školení, jež podle FKS formovalo buď málo vzdělané lokální militanty, nebo sofistickované teoretiky, nepoužitelné pro praktickou stranickou práci. V čele školy stál německý komunistický spisovatel Alfred Kurella, k dalším zahraničním učitelům, kteří z pověření Kominterny na škole působili, patřili také německý publicista a politik Paul Frölich a polskožidovský komunistický aktivista Abraham Heifetz-Guralsky. Jejich přednášení limitovala omezená znalost francouzštiny, zatímco francouzští vyučující zase neoplývali (podle Vassarta) velkou politickou autoritou.

Vassart zaznamenává i příklad získávání zkušeností s agitační prací v terénu, když se jako studenti snažili přesvědčit tovární dělníky k účasti na protestní demonstraci organizované komunisty u příležitosti oficiální ceremonie ukládání ostatků spisovatele a pacifisty Jeana Jaurèse do Panthéonu v listopadu 1924.³⁸ Vassart se krátce po absolvování vzdělávacího kurzu stal členem Ústředního výboru FKS (v roce 1926) a o tři roky později odjel do Moskvy pracovat v ústředí takzvané Profinterny.³⁹ Ve třicátých letech jeho kariéra pokračovala jak v rámci Kominterny, kde v letech 1934

37 Vyjadřoval se tak o ní například jeden z prvních významných kritiků stalinismu Boris Souvarin, vyloučený z FKS již v roce 1924.

38 HIA, Col. 2011C32, b. 14, f. 3, esej Alberta Vassarta „Les écoles du Parti communiste français; L'École léniniste de Bobigny: Premier centre de formation des cadres du PCF“.

39 Jako Profintern se označovala Rudá internacionála odborových svazů (*Krasnyj internacional profsojuzov*), která byla organizační součástí Kominterny a v letech 1921–1937 působila jako komunistická alternativa Světové odborové federace.

a 1935 zastupoval Francouzskou komunistickou stranu (jako člen jejího politbyra), tak ve Francii, kde byl roku 1935 zvolen starostou města Maisons-Alfort u Paříže.⁴⁰

Mezinárodní leninská škola byla určena pro vzdělávání vedoucích kádrů západních komunistických stran sdružených v Kominterně, jímž měla být posílena bolševizace nejen těchto stran, ale i samotné Kominterny.⁴¹ Studium bylo rozděleno do čtyř jazykových sekcí – francouzské, německé, anglické a ruské (pro studenty z baltských a balkánských zemí) – a soustředilo se na výuku politické ekonomie, dějin mezinárodního dělnického hnutí a třídního boje, dějin Všesvazové komunistické strany (bolševiků) a bolševické revoluce, strategie a taktiky Kominterny, metod agitační, propagandistické a organizační práce komunistických stran. Frekventanti se učili i technikám ilegální a „revoluční“ práce a také ruštině jako společnému jazyku komunistického hnutí. Organizačně i personálně byla škola vedena ruskými, případně v sovětském Rusku naturalizovanými bolševiky.

Z Francouzské komunistické strany byla první, asi dvacetičlenná skupina vyslána na školení do Moskvy v roce 1928 a jako jediná absolvovala původně proponovaný dvouletý edukační program (v roce 1929 byl zkrácen na jeden rok). Do roku 1936 FKS vypravila čtyři až pět otevřených kurzů v rámci frankofonní sekce, v každém z nich bylo zařazeno kolem patnácti Francouzů. Jelikož škola fungovala neveřejně, každý student po příjezdu obdržel krycí jméno (a byl penalizován za vyslovení vlastního) a mimo areál školy směl vycházet jen na propustku (tento režim se nevztahoval na funkcionáře Kominterny, jímž byl od roku 1927 i Barbé). Během každého semestru studenti strávili měsíc praxe v továrnách mimo hlavní město, aby měli přímý kontakt se sovětskou sociální realitou a získali zkušenosti s výstavbou socialismu. Henri Barbé popisuje, jak dojem z vykořisťování sovětského dělníka pobouřil skupinu, jež přijela do Moskvy v roce 1930, a jak jediný, kdo držel ideologickou pevnost v bouřlivých diskusích po návratu do školy, byl pozdější vůdce francouzských komunistů Waldeck Rochet.⁴² Z přibližně stovky francouzských

40 Srv. DRACHKOVITCH, Milorad – LAZITCH, Branko: *Biographical Dictionary of the Comintern*. Stanford (California), Hoover Institution Press 1973, s. 493 n.

41 Mezinárodní leninská škola (*Meždunarodnaja leninskaja škola* – MLŠ) byla založena Kominternou v roce 1926 a působila do roku 1938. Z rozhodnutí Kominterny přestala v roce 1936 přijímat studenty legálně působících komunistických stran (s výjimkou KSČ), aby iniciovala výstavbu sítě národních stranických škol budovaných pod vedením obou těchto institucí. K tomu účelu MLŠ vyškolila více než pět desítek instruktorů z komunistických stran Francie, Španělska, Velké Británie, Polska, Číny, USA či skandinávských zemí. (Srv. KÖSTENBERGER, Julia: *Kaderschmiede des Stalinismus: Die Internationale Leninschule in Moskau (1926–1938) und die österreichischen Leninschüler und Leninschülerinnen*. Wien, LIT-Verlag 2016.)

42 Obdobné svědectví se objevuje v esejí Wandy Broňské-Pampuchové (1911–1972), která studovala v německé sekci Komunistické univerzity národnostních menšin Západu. Pro většinu studentů, i přes zkušenost s chudobou v Německu, byly podmínky panující v Sovětském svazu, jež poznali z brigád v kolchozech nebo na stavbách pětiletky, šokující. (HIA, Col. 2011C32, b. 6, f. 16, esej Wandy Broňské-Pampuchové „Meine Ausbildung in KUNMZ in Moskau in den Jahren 1933–36“.)

studentů jich zůstalo (podle Barbého odhadu z poloviny šedesátých let) v komunistické straně asi patnáct, několik z nich se stalo virulentními antikomunisty.⁴³

Ani Barbého a Vassartovo setrvání v komunistické straně nemělo dlouhého trvání. Barbé měl problémy již v roce 1931, kdy spolu s Mauricem Thorezem stranu fakticky řídil a kdy byl kritizován za špatné volební výsledky (zásadně negativně ovlivněné prosazovanou stalinskou politikou „třída proti třídě“), načež byl odvolán z ústředního výboru. Po sebekritice učiněné v Moskvě sice mohl zůstat ve straně, ovšem jen do roku 1934, kdy byl spolu s některými dalšími komunisty vyloučen v souvislosti s roztržkou mezi Mauricem Thorezem a Jacquesem Doriotem, prosazujícím spolupráci FKS s francouzskými socialistickými stranami ještě předtím, než strategii lidové fronty přijala Kominternu. Barbé v roce 1936 následoval Doriota do Francouzské lidové strany (*Parti populaire français* – PPF), která byla zformována exkomunisty v duchu jejich dřívější praxe jako agresivní strana vyvolávající demonstrace a nabádající k jednotě dělnické třídy (nyní ovšem na nacionalistickém základě), a stal se jejím generálním tajemníkem. Vassart vystoupil ze strany na sklonku roku 1939 na protest proti podepsání německo-sovětského paktu, nicméně ve stejnou dobu byl (po zákazu činnosti FKS) zatčen.⁴⁴ Po propuštění na jaře 1941 přijal angažmá v kolaborantské Francouzské dělnické a rolnické straně (*Parti ouvrier et paysan français* – POPF), jež vznikla odštěpením od PPF. Zapojení do odboje na jaře 1944 jej pak ale, na rozdíl od Barbého, ochránilo před zbavením občanských práv (*indignité nationale*), ke kterému jej soud v roce 1948 sice odsoudil, ovšem současně ho omilostnil. Barbé byl kvůli angažmá v otevřeně kolaborujících politických subjektech Lidové národní shromáždění (*Rassemblement national populaire*) a Národní revoluční fronta (*Front révolutionnaire national*), kterou přímo založil, zatčen a v letech 1944 až 1949 vězněn. Zanedlouho po propuštění Barbé konvertoval ke katolicismu.

Americký historik Sean McMeekin vysvětluje prudký obrat těchto politiků od komunismu ke spolupráci s vichistickým režimem jednak psychologickými důvody (anarchosyndikalistickým cítěním, a především reakcí na „zradu Moskvy“), jednak jako celkový důsledek ingerence Kominterny do francouzské meziválečné politiky. Zabývá se také snahou Barbého a Vassarta (a také Julesa Teulada)⁴⁵ prostřednictvím jejich memoárů⁴⁶ čelit oficiálnímu výkladu dějin Francouzské komunistické strany

43 Viz *tamtéž*, b. 6, f. 15, esej Henriho Barbé „L'École léniniste du Komintern et ses élèves français“. K odhadovaným počtům studentů i k formování Waldecka Rocheta v SSSR srv. WOLIKOW, Serge – VIGREUX, Jean: *L'École léniniste internationale de Moscou: Une pépinière de cadres communistes*. In: *Cahiers d'histoire*, č. 79 (2000), s. 45–56.

44 Vassart se proti německo-sovětskému paktu a následně politice FKS vyslovil před soudem v květnu 1940, zatímco jiní zatčení komunisté (byť byli třeba i kritičtí vůči linii Kominterny) či exkomunisté tak v době antikomunistické kampaně francouzské vlády odmítli učinit. (Srv. JACKSON, Julian: *Francie v temných letech 1940–1944*. Praha, BB art 2006, s. 129 n.)

45 Jules Teulade (1890–1974) byl z FKS vyloučen společně s Henrim Barbé v roce 1934 a sdílel s ním i obdobný další osud, včetně nucených prací v letech 1944–1948.

46 Henri Barbé začal psát své memoáry *Souvenirs de militant et dirigeant communiste* (Vzpomínky komunistického bojovníka a předáka) krátce po svém propuštění v roce 1949. Kapitulu o francouzských komunistech školených v Mezinárodní leninské škole autor dopsal

předloženému veřejnosti v roce 1948,⁴⁷ z nichž byli Vassart a Teulade vymazáni a kde je Barbé vykreslen jako politik s diktátorskými aspiracemi, který na přelomu dvacátých a třicátých let přivedl stranu téměř ke krachu, než ji zachránil Maurice Thorez. Chtěli uznat vlastní zásluhu o příklon francouzských komunistů k politice lidové fronty, pro kterou se rozhodli, ještě než byla Kominternou povolena, a za niž byli (Barbé a Teulade) Moskvou vyloučeni (zatímco Thoreze tento konflikt vynesl až na vrchol), a nalézt pochopení pro svůj neslavně končící pokus o autentickou lidovou frontu v letech 1939 až 1941 (zatímco Sovětský svaz připravil cestu pro Hitlerovu invazi do Francie). Jak McMeekin konstatuje, jejich svědectví nemělo šanci stát se součástí francouzské historie nejen v rámci komunistického hnutí, dlouhodobě ovládaného Thorezovým stalinistickým vedením, ale i v kontextu poválečné dominující tendence „temnými roky“ 1940 až 1944 se nezabývat, respektive líčit je z pohledu národní rezistence.⁴⁸

Příklad válečný – Spojené státy americké

Postupné uzavírání mezinárodních škol Kominterny v druhé polovině třicátých let přerušilo dosavadní praxi vysílání amerických komunistů na školení do Sovětského svazu. Stejně jako v jiných zemích byla Komunistická strana USA postavena před výzvu transformovat svá školicí střediska, aby zajistila vzdělávání svých kádrů autonomně. Na počátku roku 1941 otevřela devět hlavních regionálních škol, které vznikly reorganizací předchozích takzvaných Národních tréninkových škol (*National Training Schools*), fungujících podle národnostního klíče.⁴⁹ Ústřední postavení mezi nimi zaujímala škola v New Yorku, jako základna pro více než třetinu všech členů KS USA i jako středisko, kde působili zkušení straničtí pracovníci s vazbami na Kominternu. Podle Johna Lautnera renomé ředitele Jacoba Mindela, bývalého učitele Komunistické univerzity pracujících Východu, či George Siskinda, absolventa Mezinárodní leninské školy,⁵⁰ zvyšovalo prestiž newyorské školy, na níž na druhé straně neoficiálně učili i dva profesori Kolumbijské univerzity. Frekventanti byli vedeni k sebekritice, k odhalování a překonávání „buržoazních projevů“, k socialistickému soutěžení, i zde se studovaly dějiny VKS(b) podle jejich oficiálního sovětského „Stručného výkladu“ (v anglickém vydání z roku 1939). Značná pozornost byla věnována problematice výstavby strany, jež měla odkazovat na nejlepší tradice ame-

krátce před svou smrtí na výzvu a za spolupráce Branka Laziče, který povzbuzoval k napsání pamětí i Alberta Vassarta. Velká část jeho nedokončených memoárů z 50. let, editovaná Lazičem, vyšla na pokračování v časopise *Cahiers d'histoire sociale*, od č. 3 (1994) do č. 10 (1998). Jules Teulade dokončil své paměti *Nous, les croulants* (My, odepsaní) na počátku 60. let. Všechny tyto memoáry jsou dostupné v Archivu Hooverova institutu.

47 Srv. WALTER, Gérard: *Histoire du Parti communiste français*. Paris, A. Somogy 1948.

48 Viz McMEEKIN, Sean: From Moscow to Vichy: Three Working-Class Militants and the French Communist Party, 1920–1940. In: *Contemporary European History*, roč. 9, č. 1 (2000), s. 1–38.

49 Viz HAYNES, John Earl – KLEHR, Harvey: The CPUSA Reports to the Comintern: 1941. In: *American Communist History*, roč. 4, č. 1 (2005), s. 26–31.

50 Mindel i Siskind byli imigranti z východní Evropy, do Spojených států se přistěhovali v dětském věku s rodiči (Mindel z Ruska v roce 1906, Siskind z Polska v roce 1912).

rické demokracie a dělnického hnutí v intencích hesla *Communism is 20th century Americanism*, a také stranické práci mezi afroamerickou komunitou,⁵¹ která měla podle direktiv Kominterny vyvolat na jihu USA „protikoloniální“ revoluci, k níž by se přidali dělníci na severu.

V tomto smyslu svědčil před Sněmovním výborem pro neamerickou činnost (*House Un-American Activities Committee*) již v roce 1939 exkomunista William Odell Nowell (a poté také v procesu s vedením KS USA o deset let později). Nowell (1904–1966) se důvěrně seznámil se zmíněnou taktikou během svého školení v Moskvě, kde na přelomu dvacátých a třicátých let absolvoval Mezinárodní leninskou školu. Na ni směl přestoupit až po značných protestech, neboť afroameričtí komunisté byli Kominternou posíláni na Komunistickou univerzitu pracujících Východu, kde byli školeni komunisté „koloniálních“ neevropských národů.⁵² K absolvování kádrového školení se aktivně přihlásil i John Gates, jenž jako člen vedení amerických komunistů pocítoval, že by takovou zkušenost měl sám podstoupit. Jacob Mindel jej však odmítl, s tím že jeho aktivní účast ve španělské občanské válce a práce pro komunistický tisk zdaleka převyšují zkušenosti, které by mohl školením získat.⁵³

Komunistická strana Spojených států v roce 1940 formálně vystoupila z Kominterny a stejně tak formálně propustila své členy bez amerického občanství, aby tímto způsobem dostála požadavkům legislativních národněbezpečnostních opatření, která Spojené státy přijaly v souvislosti s válečným konfliktem v Evropě.⁵⁴ Platnost těchto zákonů pro ni měla fatální důsledky, když se svět záhy po ukončení druhé světové války ocitl ve válce studené. Série procesů vedených od roku 1949 podle Smithova zákona, odsouzení čelných představitelů KS USA a deportování dalších, jejichž imigrační status nebyl legalizován, jsou často interpretovány jako projevy zběsilého mccarthismu a považovány za skvrnu na americké demokratické tradici. Ovšem bližší pohled na vzdělávací program amerických komunistů, na jeho obsah, cíle i konspirační metody, ukazuje, že obvinění vůči KS USA, že „učí a obhajuje násilné svržení vlády“, mělo reálný základ (pomineme-li fakt, že se ve svých stanovách hlásila k principům marxismu-leninismu). A jak konstatuje John Lautner, advokáti obviněných komunistů nikdy nezpochybnili jeho svědectví, jež praxi stranických škol popisovala.⁵⁵

51 HIA, Col. 2011C32, b. 8, f. 3, esej Johna Lautnera „Leadership Training in the CPUSA“.

52 Nowell popisuje kulturní šok, který mu připravily ubytovací podmínky na KUTV, a údiv vedení univerzity nad jeho stížnostmi, neboť – jak vědělo ze sovětských novin – Afroameričané přece žijí v USA v otroctví v okovech (*tamtéž*, b. 13, f. 1, esej Williama O. Nowella (bez názvu), připravený Zygundem Dobbsem z nahrávky pořízené na jiné, dřívější konferenci).

53 *Tamtéž*, b. 9, f. 5, esej Johna Gatese „The Nature of Communist Education“.

54 Šlo o Voorhisův zákon a Smithův zákon (srv. HAYNES, J. E. – KLEHR, H.: *The CPUSA Reports to the Comintern*, s. 22 n.).

55 Lautner tuto praxi znal nejen jako student, ale i jako lektor z let 1947–1949 (*HIA*, Col. 2011C32, b. 8, f. 3, esej Johna Lautnera „Leadership Training in the CPUSA“). Lautner také nebyl jediný, kdo ke školení amerických komunistických kádrů svědčil, před soudem vypovídal i Frank Meyer, autor knihy *The Moulding of Communists: The training of the Communist cadre* (New York, Harcourt – Brace 1961). Srv. BELKNAP, Michal R.: *Cold War in*

Příklad poválečný – Německo

Specifickým způsobem se formovalo vzdělávání kádrů v poválečném rozděleném Německu. Sloučení komunistické a sociálnědemokratické strany a vznik Jednotné socialistické strany Německa (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED) v Sovětské okupační zóně Německa, následující krátce po obnovení činnosti Komunistické strany Německa (*Kommunistische Partei Deutschlands* – KPD), otevřely cestu asymetrického vývoje komunistického hnutí v západní a východní části Německa na počátku studené války. Ideologická hegemonie SED nad KPD byla *fait accompli* a na této skutečnosti nic nezměnil ani vznik obou německých států, ani souvisící formální distance (západoněmecké) KPD od (východoněmecké) SED v roce 1949. Naopak, SED vykonávala nad KPD absolutní formální kontrolu, kterou sama sobě posvěcovala vlastními usneseními, například když v roce 1950 vybavila „instruktory“ své exekutivy právem přímé intervence v západním Německu k zajištění stranických direktiv.⁵⁶ Existence dvou německých států vedla k prohloubení a systémové institucionalizaci takzvané *Westarbeit* – politické práce, jejímž cílem bylo ovlivňovat sesterské organizace ve Spolkové republice Německo v intencích politiky východoněmeckého režimu, respektive v intencích sovětské politiky k německé otázce.⁵⁷ Německá demokratická republika do *Westarbeit* značně investovala a neomezovala se jen na (přirozeně klíčovou) západoněmeckou komunistickou stranu. Příslušnou agendu vedla takzvaná západní oddělení (*Westabteilung*), budovaná ve všech velkých společenských organizacích včetně Svobodné německé mládeže (*Freie deutsche Jugend* – FDJ).⁵⁸ Se sázkou na vzmach „protiokupačních, antiimperialistických nálad“ a sociálních nepokojů v důsledku ekonomického kolapsu v západním Německu se SED pokoušela celoněmeckou kampaní přesvědčit, že NDR je politicky i socioekonomicky stabilnějším režimem a jádrem německého státu.

Vzdělávání komunistů, které fungovalo ve výše naznačeném rámci (a patřilo logicky k důležité součásti *Westarbeit*), zároveň v mnoha ohledech navazovalo na reedukaci praktikovanou v takzvaných Antifa školách pro německé válečné zajatce v Sovětském svazu. Její strategie a cíle popisuje Karl Tromsdorf (1912–???), který záhy poté, co byl poslán na ruskou frontu, dezertoval a byl přijat do první Antifa školy, zřízené v roce 1942 v Krasnogorsku, kde vyučovali například Wilhelm Pieck a Walter Ulbricht. Tromsdorf byl přesvědčen o zásadním a dlouhodobém vlivu absolventů těchto školicích zařízení na německou poválečnou komunistickou

the Courtroom: The Foley Square Communist Trial. In: TÝŽ (ed.): *American Political Trials*. Westport – London, Greenwood Press 1994, s. 207.

56 Srv. MAJOR, Patrick: *The Death of the KPD: Communism and Anti-Communism in West Germany, 1945–1956*. Oxford, Clarendon 1997, s. 71. Skutečnost, že doktrína marxismu-leninismu učí o nastolení socialistického řádu cestou revoluce a diktatury proletariátu, shledal federální ústavní soud v SRN jako neslučitelnou s ústavním pořádkem a jeho verdikt vedl k zákazu Komunistické strany Německa v roce 1956.

57 *Westarbeit* byla synonymně označována také jako *gesamtdeutsche Arbeit* (celoněmecká práce) či *Arbeit nach Westdeutschland* (práce namířená do západního Německa).

58 Srv. MAJOR, P.: *The Death of the KPD*, s. 68 n.

politiku⁵⁹ – od výběru frekventantů přes obsah výuky v intencích sovětské politiky k německé otázce až po mentální indoktrinaci: pod záminkou denacifikace byly vymycovány jakékoli projevy identifikace s německým národem a účastníkům kurzů vštěpována hrdost na Sovětský svaz. Cílené pěstování pocitu hluboké viny za německou agresi vůči Sovětskému svazu mezi komunistickými kádry, aktivně podporované Ulbrichtem ještě v padesátých letech, bylo podle Tromsdorfa stěžejním psychologickým důvodem, proč se Jednotná socialistická strana Německa zcela podřizovala sovětské politice.⁶⁰

S absolventy Antifa škol se setkáváme i ve svědectví Michaela Millera (1923–???), který po vstupu do Komunistické strany Německa v roce 1946 byl vzápětí vyslán do sovětské okupační zóny, kde postupně absolvoval stranické školy okresní, zemské i národní úrovně. Po absolvování meklenburské školy SED ve Willigradu v roce 1949 byl vybrán, aby zde zůstal a působil jako lektor. V tomto období se rozvoj strany a jejích kádrů považoval za prioritu nejvyšší důležitosti a učitelé procházeli průběžnými ideologickými instruktážemi (Miller hovoří o „injekcích“). Nejvýznamnější z nich, určená pro všechny učitele zemských škol a za přítomnosti členů politbyra, se uskutečnila v prosinci 1949 na Vysoké stranické škole SED Karla Marxe v Kleinmachnowě u Postupimi k druhé rezoluci Informačního byra komunistických a dělnických stran o Jugoslávii a k procesům s maďarským ministrem zahraničí a vnitra László Rajkem a s generálním tajemníkem Bulharské komunistické strany a místopředsedou bulharské vlády Trajčo Kostovem. Miller reflektuje nejen tehdejší své pochybnosti, že by celé vedení jugoslávské strany a státu mohli tvořit agenti amerického imperialismu (o nichž přirozeně s nikým nemluvil), ale i výchovné políčky, které jim udělili učitelé ze stranické školy v Sasku (třeba že se v zemědělském Meklenbursku musí ještě moc učit, aby se mohli stát „stranou nového typu“).

O rok později byl Miller vybrán k ročnímu studiu na ústřední stranické škole, jejíž obecná kvalita vzdělávání prý nebyla o moc vyšší než na zemské škole a na níž se již ani téměř nevedly diskuse se studenty v seminářích. Studovali zde i zasloužilí revolucionáři (komunisté i bývalí sociální demokraté), bývalí frekventanti Antifa škol (podle Millera se odlišovali zvláštní nacisticko-stalinskou mentalitou) a komunisté ze západního Německa, většinou dělníci, které ve studiu handicapovaly nízké teoretické znalosti, ale i špatná orientace ve stranické politice SED, a kteří studium často nedokončili (podle vedení školy proto, že ještě ideově nedospěli a nepřekonali své kapitalistické reliktu).⁶¹

59 Někteří osvědčení antifašisté z řad absolventů školy byli pověřováni speciálními úkoly, což byl zřejmě i případ Karla Tromsdorfa, o jehož působení mezi lety 1943 (kdy přišel do Krasnogorsku) a 1948 (kdy byl poslán jako politruk k pohraniční jednotce v Sovětské okupační zóně Německa) není nic známo (srv. *HIA*, Col. 2011C32, b. 11, f. 2–3, dopis Wolfganga Leonharda Richardu Walckerovi se stručnými životopisy šesti navrhovaných německých účastníků projektu).

60 *Tamtéž*, esej Karla Tromsdorfa „Die Parteihochschule der KPdSU: Erfahrungen eines ehemaligen SED-Funktionars mit dem Besuch der Parteihochschule in Moskau“.

61 *Tamtéž*, b. 10, f. 5, esej Michaela Millera „Meine Erfahrungen auf der Landesparteihschule in Mecklenburg, der Parteihochschule der SED Karl Marx in Kleinmachnow und in der Kaderausbildung der SED“.

Obdobnou charakteristiku podal i Heinz Lippmann (1921–1974), který jako vysoký funkcionář Svobodné německé mládeže v letech 1949 až 1953 vedl její agendu *Westarbeit*, včetně školení západoněmecké mládeže v NDR: západoněmečtí studenti pocházeli ve větší míře z dělnického prostředí, jejich postoje ovlivňovalo sebevědomí „frontových vojáků“, kteří musí pro komunistické ideály ještě bojovat (na rozdíl od východoněmeckých kolegů, kteří měli to, co vybojoval někdo jiný). Nedisciplinovanost, vyžadování diskuse, „rozbíjení“ výuky, jimiž studenti ze západních německých zemí „kazili“ již stalinizovanou východoněmeckou mládež, přispěly k rozhodnutí ukončit praxi společného vzdělávání, respektive vést ji od roku 1953 odděleně pro studenty z obou německých států (výhradně pro členy Komunistické strany Německa byly určeny tři školy, včetně ústřední Vysoké školy stranické KPD Ernsta Thälmana ve Schmerwitzu u Postupimi).⁶²

Lippmannovu rychlou kariéru ukončilo hledání nepřátelských agentů ve straně podle usnesení politbyra SED k procesu s Rudolfem Slánským, kdy Lippmann čelil několika obviněním kvůli špatným politickým rozhodnutím. Jedno z nich se týkalo krachu propagandistické akce, do níž byly nasazeny stovky členů FDJ, kteří měli ve Spolkové republice podpořit volební kampaň západoněmeckých komunistů, nicméně většina jich byla hned na hranicích zatčena. Poté co byl jeho politický mentor Franz Dahlem vyšetřován v souvislosti s americkým novinářem Noelem Fieldem, zatčeným v Československu, a sesazen ze všech funkcí a sám Lippmann sledován Státní bezpečností (*Staatssicherheit* – Stasi), rozhodl se pro útěk na Západ. Když ztroskotaly pokusy vylákat ho zpět do NDR, východoněmečtí komunisté Lippmanna veřejně odsoudili jako „Slánského, který utekl“, a neštíteli se ani naznačovat, že za války spolupracoval s gestapem (ve skutečnosti se v koncentračních táborech, kde byl nacistickým režimem vězněn z rasových důvodů, stal komunistou).⁶³

Michael Miller se stal politickým asistentem *Westabteilung* při Ústředním výboru SED po absolvování Vysoké stranické školy v roce 1951. V této funkci vykonával dozor nad několika zemskými vedeními Komunistické strany Německa ve Spolkové republice a nad dvěma „západoněmeckými“ školami v NDR, kde také učil. V publikovaném svědectví hovoří o určujících událostech roku 1953, které vnitřně otřásl jeho komunistickým smýšlením. Bylo to nejen, jak se dá očekávat, potlačení povstání ze 17. června, ale stejně, či ještě významněji výsledky voleb do Spolkového sněmu, v nichž se „německý národ rozhodl pro Adenauera“. ⁶⁴ Miller sdílel sympatie pro polskou a maďarskou destalinizaci, za něž byl vyloučen z Ústředního výboru SED,

62 *Tamtéž*, b. 8, f. 4–5, esej Heinze Lippmanna „Zum System der Erziehung und Auswahl sowie des Einsatzes der kommunistischen Kader in der DDR und der BRD“.

63 Lippmann využil příležitosti, že jej Erich Honecker jako přímý nadřízený poslal na zahraniční dovolenou, aby ho „uklidnil“ (sledování Lippmanna tajnou policií probíhalo s Honeckerovým vědomím). Dne 29. září 1953 odletěl i s 300 tisíci západoněmeckých marek z pokladny FDJ do Hamburku. (Srv. HERMS, Michael: *Heinz Lippmann: Porträt eines Stellvertreters*. Berlin, Dietz 1996.)

64 Zatímco v roce 1949 získala KPD v prvních volbách do Spolkového sněmu téměř šest procent hlasů, ve druhých volbách se pro ni vyslovila jen 2,2 procenta voličů.

a po pokračujícím sledování Stasi uprchl v roce 1958 do západního Německa, kde získal politický azyl.⁶⁵

Stejně jako Miller pracoval v západním oddělení Ústředního výboru SED i Karl Tromsdorf, a to až do roku 1960 (s přerušením v letech 1953 a 1954, kdy byl – uprostřed mise v západním Německu, kde shromažďoval reakce KPD na povstání 17. června a zároveň zajišťoval „správnou linii“ jeho výkladu – odvolán a odeslán na jednoroční kurz na Vysokou stranickou školu KSSS). Ve svém esejí Tromsdorf popisuje ukončení stranického angažmá jako důsledek nepravdivého obvinění, že je nepřátelským agentem, po němž zvolil útěk do Spolkové republiky;⁶⁶ nicméně je popsáno i jiné vysvětlení, totiž že byl během svých cest na Západ odhalen jako aktivista východoněmeckého režimu a „obrácen“, načež z NDR uprchl, když mu hrozilo prozrazení této „zrady“.⁶⁷ Ve Spolkové republice se pro změnu stal expertem na „východoněmeckou otázku“ – působil jako spolupracovník sociálnědemokratické strany pro bezpečnostní otázky, spolupracoval se Spolkovým úřadem pro ochranu ústavy. Poté co byl tajemník kancléře Willyho Brandta Günter Guillaume odhalen jako agent Stasi, Tromsdorf byl z obou postů propuštěn.⁶⁸

Příklad poválečný – Austrálie

V desetiletí mezi roky 1951 a 1961 odjelo do Číny studovat několik desítek australských komunistů, mezi nimi Keith McEwan (*1926) a Rex Mortimer (1926–1979). Důvod, proč Australané byli školeni v Číně, a ne v Sovětském svazu, se přikládá existenci nějaké dohody mezi sovětskou a čínskou komunistickou stranou, která tuto záležitost upravovala. Konfrontace s jiným typem komunismu – ať již přímá, či zprostředkovaná v podání absolventů, kteří pak vzdělávali další členy Komunistické strany Austrálie (*Communist Party of Australia* – CPA) v rámci národních školicích středisek – měla pak významný vliv na postoje ve straně v dalších letech. V roce 1964 se v důsledku sovětsko-čínské roztržky část v Číně školených kádrů podílela na zformování pročínské Komunistické strany Austrálie (marxisticko-leninské) a ti, kteří v původní straně zůstali, se prosadili v čelných pozicích. Pod vedením Laurence Aaronse, školeného v Číně v letech 1955 a 1956, jenž se v roce 1965 stal novým předsedou, Komunistická strana Austrálie záhy upustila od vzdělávání svých členů v zahraničí a nastoupila cestu autonomní stranické edukace (tímto rozhodnutím se uzavřela i etapa školení kádrů v Sovětském svazu v období 1958 až 1966). Jeho kritika sovětské invaze do Československa a sovětské politiky pod Brežněvovým vedením vyústila v roztržku mezi australskými komunisty a Moskvou (a vedla pro

65 Viz KRÜGER, Horst: *Das Ende einer Utopie: Hingabe und Selbstbefreiung früherer Kommunisten*. Olten, Walter 1963, s. 195–214.

66 HIA, Col. 2011C32, b. 11, f. 2–3, esej Karla Tromsdorfa „Die Parteihochschule der KPdSU: Erfahrungen eines ehemaligen SED-Funktionars mit dem Besuch der Parteihochschule in Moskau“.

67 Viz WASKE, Stefanie: *Mehr Liaison als Kontrolle: Die Kontrolle des BND durch Parlament und Regierung 1955–1978*. Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaft 2009, s. 246 n.

68 *Tamtéž*.

změnu k odchodu části prosovětské členské základy do nově zformované Socialistické strany Austrálie).⁶⁹

Keith McEwan i Rex Mortimer (jenž byl McEwanovým žákem po jeho příjezdu z Pekingu) shodně svědčili o svém zaujetí pro čínský komunismus. Mortimer ze zkušenosti z půlročního kurzu v roce 1957 učinil závěr, že čínská stranická práce je demokratičtější a flexibilnější v porovnání se situací v Komunistické straně Austrálie, v níž se prosadilo konzervativní „poučení“ z roku 1956, tedy že strana má své členy řídit striktně, aby se vyvarovala revizionismu a dalších deviací.⁷⁰ Keith McEwan absolvoval v Číně tříleté studium od roku 1951 do roku 1953. Jelikož to byla tajná mise (a to i uvnitř CPA), cestovali členové první skupiny přes Evropu (jež byla oficiálním místem jejich pobytu), mimo jiné také přes Prahu. Zpátky se vraceli v několika skupinách, McEwan s dvouměsíčním „krycím“ pobytem v Maďarsku. V ústřední stranické škole Komunistické strany Číny vyučovali čínští i sovětsí instruktoři, které odlišovalo jak postavení (sovětsí byli nejvyššími ideovými autoritami), tak porozumění pro vzdělávací cíle (čínští školitelé je nenutili podrobně studovat Maovy texty o vedení guerillového boje, když to pro Australany nemělo žádný praktický význam, ačkoli základy vojenských znalostí pod vedením důstojníků Čínské lidové armády museli absolvovat jako všichni ostatní). Soustředili se na vymýcování „buržoazního individualismu“ metodou kritiky a sebekritiky, studovali dějiny Komunistické strany Číny podle jejího předsedy Mao Ce-tunga⁷¹ a také texty předsedy čínského komunistického parlamentu Liou Šao-čchi.⁷² McEwan se z Číny vrátil s velkým entuziasmem a začal pracovat jako lektor a tutor v lokálních stranických školách; své zkušenosti však nemohl předávat oficiálně, neboť školení v Číně patřilo uvnitř Komunistické strany Austrálie i nadále k utajovaným skutečnostem. K rozčarování McEwana přispěly i mocenské praktiky strany, ovládané stalinským vedením, vůči „opozici“ – v této souvislosti zmiňuje případ „administrativní“ pacifikace svého kolegy, kterého vedení vyslalo studovat do Sovětského svazu, ačkoli se krátce předtím vrátil z pobytu v Číně.⁷³ Kvůli politické netoleranci McEwan stranu v roce 1964 opustil.⁷⁴ Rex Mortimer byl v témž roce zvolen do ústředního výboru, prakticky se však stranické práci nevěnoval, neboť nastoupil akademickou dráhu, během níž strávil rok 1968 v Evropě. Z Komunistické strany Austrálie vystoupil po návratu v roce 1969.⁷⁵

69 Viz McINTYRE, Angus: The training of Australian Communist cadres in China, 1951–1961. In: *Studies in Comparative Communism*, roč. 11, č. 4 (1978), s. 410–423.

70 HIA, Col. 2011C32, b. 4, f. 3, esej Rexe Mortimera „Communist Cadre Training in China, 1957“.

71 *On New Democracy* (1940).

72 *How to be a Good Communist* (1939), *On the Party* (1945).

73 Šlo pravděpodobně o Bernarda Tafta (1918–2013). Jeho srovnání obou zkušeností vyznívá rovněž příznivěji pro Čínu, studium v Sovětském svazu reflektoval jako strašlivě formální. (Srv. McINTYRE, A.: The training of Australian Communist cadres in China, 1951–1961, s. 419.)

74 HIA, Col. 2011C32, b. 9, f. 2, esej Keitha McEwana „Training of Australian Cadre in China, 1951“.

75 *Tamtéž*, b. 4, f. 3, esej Rexe Mortimera „Communist Cadre Training in China, 1957“.

„Poslední bitva vzplane mezi komunisty a exkomunisty“⁷⁶

Jak ukazují reflexe pamětníků, výchova „kádrů“ ve stranických školách neměla jen kýžený efekt na šíření komunismu, ale zároveň představovala i jeden z prvotních momentů vedoucích aktivisty k rozchodu s komunismem. Již v tomto prostředí byli konfrontováni s rozpory mezi idejemi hnutí a jejich naplňováním, které se prohlubovaly na základě osobních zkušeností s postavením dělníků a rolníků v zemích budujících socialismus (poznání sovětské reality bylo v tomto ohledu určující). V jistém smyslu tedy byla nepřítel šíření komunismu samotná praxe komunistických stran a režimů. Rozchod s komunismem nemusel znamenat jen obrat k nacionalismu či antikomunismu, jak bylo naznačeno na několika výše uvedených příkladech (Barbé, Vassart, Ciliga), ale i směrem k jiné levici, do prostředí „opravdového“, tedy nestalinského komunismu. Obrat ke komunistické levicové opozici reprezentují příběhy několika dalších účastníků konference na Univerzitě Jižní Karolíny, například Paula Thalmanna (1901–1980) a Joopa Zwarta (1912–1991), kteří se angažovali v hnutí komunistické mládeže ve Švýcarsku, respektive v Holandsku, a kvůli sympatiím k trockistické opozici, s níž se seznámili během studií v Sovětském svazu (Thalman studoval Komunistickou univerzitu národnostních menšin Západu v letech 1925–1928, Zwart školu Komunistické internacionály mládeže v roce 1930), byli z komunistických stran vyloučeni. Jako aktivní stoupenci protistalinské revoluční politiky odjeli oba bojovat ve španělské občanské válce a zapojili se do odboje za druhé světové války. Zatímco Thalman se poté sblížil s anarchismem, Zwart skončil u nizozemské krajní pravice.⁷⁷

Levicový komunistický dissent se pokusil v padesátých letech zformovat Giulio Seniga (1915–1999), a to za peníze, které spolu s tajnými dokumenty odcizil Italské komunistické straně (*Partito Comunista d'Italia* – CPI) v roce 1954.⁷⁸ Tímto krajním aktem „vědomé vzpoury“ chtěl vyvolat opozici proti stalinskému kurzu západního komunismu, pro niž hledal spojence i ve Francii (například u André Martyho, vyloučeného z Francouzské komunistické strany v roce 1952) a Velké Británii. Z peněz italských komunistů, respektive Moskvy, sponzoroval Komunistickou akci (*Azione comunista*), která publicistikou a veřejnými demonstracemi oponovala stranické

76 Citovanou větu v nadsázce (a v narážce na refrén Internacionály) vyslovil italský exkomunista Ignazio Silone směrem k Palmiru Togliattimu (srv. CROSSMAN, Richard (ed.): *The God that failed*. New York, Harper & Row 1963 (1. vydání 1949), s. 113).

77 HIA, Col. 2011C32, b. 9, f. 3, esej Paula Thalmanna „Remarks on the Education of Cadres in the Communist Movement“; *tamtéž*, b. 9, f. 4, esej Joopa Zwarta „Kommunistiski Internazionali Moladjest, 1929 and 1930“; srv. CORNELISSEN, Igor: *Alleen tegen de wereld: Joop Zwart, de geheimzinnigste man van Nederland*. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar 2003.

78 Seniga, který se stal komunistou během války v partyzánském oddílu, byl do vedení strany pozván záhy po absolvování ústřední stranické školy ve Frattocchie v roce 1946. Pracoval pak v organizačním aparátu IKS pod vedením Pietra Secchii. (Srv. HIA, Col. 2011C32, b. 10, f. 1, esej Giulia Senigy „Half Century of Formation of Communist Quadri“.) Defraudaci chtěl Seniga přimět Secchii, aby se postavil do čela stranické opozice proti Palmiru Togliattimu. V důsledku této výzvy byl však Secchia zbaven funkcí; Seniga byl vyloučen ze strany až v roce 1956, kdy se ukázalo, že aféru není možné zpacifikovat v rámci IKS.

linii Palmira Togliattiho a kritizovala jeho kult. Nejspektakulárnější vystoupení uspořádal Seniga se svou manželkou Anitou Galliussiovou⁷⁹ v roce 1958 v italském parlamentu, kde mezi poslance debatující o popravě Imreho Nagye rozhodli letáky, v nichž Italskou komunistickou stranu činili spoluzodpovědnou za události v Maďarsku po potlačení povstání. Na počátku šedesátých let Seniga založil vydavatelství Azione Comune (Společná akce), zaměřené na dějiny italského a mezinárodního komunistického hnutí a na teoretické texty o reformním socialismu.⁸⁰

Relativně značný vliv exkomunistů na veřejné mínění byl dán jejich celoživotním politickým aktivismem (neboť týž aktivismus, který je přivedl ke komunismu, jim zpravidla velel přimknout se k jinému hnutí, respektive ještě lépe nové hnutí založit) a s tím související další veřejnou činností. Jednu možnost představovala práce pro antikomunistické vysílání v Rádiu Svobodná Evropa, kde se setkala několik bývalých komunistických veteránů. Patřil k nim od roku 1951 šéfredaktor maďarské redakce Sándor Kőrösi-Krizsán (1896–1970), který se ve dvacátých letech podílel na vývozu bolševické revoluce jako lektor-agitátor mezi maďarskými válečnými zajatci v Omsku a poté působil mezi maďarskou menšinou v Rumunsku.⁸¹ V polském vysílání Rádía Svobodná Evropa působila po svém útěku na Západ v roce 1949 Wanda Brońska-Pampuchová (1911–1972), dcera kosmopolitních revolucionářů, která v Sovětském svazu vystudovala Komunistickou univerzitu národnostních menšin Západu, pracovala v tiskovém oddělení Kominterny a po zatčení a smrti rodičů během Velkého teroru strávila osm let v gulagu.⁸² Zaměstnancem Rádía Svobodná Evropa se stal i Abdurachman Avtorchanov (1908–1997), který byl v roce 1937, kdy graduoval na Institutu rudé profesury v Moskvě, zatčen a za války dokázal

79 Anita Galliussiová (1925–2012) pocházela z komunistické rodiny a odjela s matkou do Moskvy v roce 1932, poté co její otec byl v Itálii uvězněn. Zde strávila osm let v kominternovském dětském domově a poté studovala internátní školu Kominterny v Kušnarenkovu. Do Itálie se vrátila až po válce a do roku 1954 pracovala v ústředí Italské komunistické strany. Do opozice následovala svého manžela, když se nemohla ztotožnit s „nerevoluční“ praxí poválečné Italské komunistické strany, v níž působili komunisté, kteří jen platili členské příspěvky. (Srv. *tamtéž*, b. 10, f. 5, esej Anity Galliussiové (bez názvu).)

80 Viz SERCI, Maria Antonietta: *L'archivio di Giulio Seniga, un riformista rivoluzionario*. In: SENIGA, Giulio: *Credevo nel partito: Memorie di un riformista rivoluzionario*. Pisa, BFS 2011, s. 5–38.

81 V letech 1920–1921 působil na území sovětského Ruska několik „maďarských“ školicích center, jež vyškolila a vyslala do Maďarska a do zemí s maďarskou menšinou (Československa, Rumunsko a Jugoslávie) přes patnáct set svých absolventů (srv. *HIA*, Col. 2011C32, b. 11, f. 4, esej Sándora Kőrösi-Krizsána „How cadres from CP of Hungary were trained in Soviet Russia“).

82 Wanda Brońska-Pampuchová byla nevlastní sestra historika Wolfganga Leonharda – srv. jeho paměti *Revoluce propouští své děti* (LEONHARD, Wolfgang: *Die Revolution entläßt ihre Kinder*. Köln/R., Kiepenheuer & Witsch 1955). V roce 1947 byla na žádost Polské dělnické strany repatriována do Polska, působila v Berlíně v polské vojenské misi při Spojenecké kontrolní radě. (Srv. *HIA*, Col. 2011C32, b. 6, f. 16, esej Wandy Brońské-Pampuchové „Meine Ausbildung in KUNMZ in Moskau in den Jahren 1933–36“.)

uprchnout přes frontu.⁸³ V Mnichově působil také v Ústavu pro studium dějin a kultury Sovětského svazu,⁸⁴ což nás přivádí k dalšímu charakteristickému bodu kariéry, sdílenému několika pamětníky ze sledovaného projektu – transformaci z komunisty v experta na komunismus.

První větší studie, v nichž aktéři komunistického vzdělávání zužitkovali své osobní zkušenosti s politikami komunistických stran a jejich čelnými představiteli, se začaly objevovat od padesátých let. Carola Sternová (1925–2006), působící jako lektorka Vysoké školy stranické SED od roku 1949 do roku 1951, kdy utekla do Západního Berlína, publikovala o svých bývalých zaměstnavatelích dvě knihy: nejdříve „portrét“ Jednotné socialistické strany Německa a poté první, dodnes ceněnou podobiznu (politickou biografii) jejího vůdce Waltera Ulbrichta.⁸⁵ Obdobně Heinz Lippmann využil několikaletého působení v těsné blízkosti Ericha Honeckera k napsání jeho biografie v době, kdy v nejvyšší stranické funkci nahradil Waltera Ulbrichta.⁸⁶ Giulio Seniga i s využitím zcizených dokumentů publikoval studii o vztahu Togliattiho a Stalina⁸⁷ a analýze Stalinova vládnutí je věnována studie Abdurachmana Avtorchanova.⁸⁸

Největší ohlas však patrně vzbuzovaly publikované zpovědi, politická prohlášení, paměti i autobiografické romány, respektive kolektivní svědectví o zkušenostech s komunismem a důvodech, proč se s ním aktéři rozešli. Veřejnost skrze ně byla konfrontována s poznáním, že myšlenku komunismu nelze odvozovat od praxe Sovětského svazu, že první socialistická země není státem dělníků a rolníků, že ji ovládá stranická byrokracie, která neváhá proti těm, v jejichž jméno vládne, bezohledně zakročovat. Autobiografické texty přispívaly k povědomí o nedemokratických praktikách uvnitř komunistických stran a mezinárodního komunismu obecně, jenž byl uzavřeným prostředím stejně tak před železnou oponou jako za ní. Je proto třeba litovat skutečnosti, že pamětnické eseje z projektu „Půlstoletí komunistického kádrového školení“ nebyly publikovány, neboť téma formování ve stranických

83 *Tamtéž*, b. 8, f. 1, esej Abdurachmana Avtorchanova „The organization and operation of schools for leading political cadres of the Central Committee of the CP of Soviet Union“.

84 *Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR* (1950–1964) byl založen a financován americkou vládou.

85 STERN, Carola: *Porträt einer bolschewistischen Partei: Entwicklung, Funktion und Situation der SED*. Köln/R., Verlag für Politik und Wirtschaft 1957; TÁŽ: *Ulbricht: Eine politische Biographie*. Köln/R., Kiepenheuer & Witsch 1963; anglicky *Ulbricht: a Political Biography*. New York, Praeger 1965. Carola Sternová je pseudonym, jež si autorka (původním jménem Erika Assmusová) zvolila po příchodu na Západ. (Srv *HIA*, Col. 2011C32, b. 12, f. 9, Carola Stern – correspondence, biographical data, and outline for essay.)

86 LIPPMANN, Heinz: *Honecker: Porträt eines Nachfolgers*. Köln/R., Wissenschaft und Politik 1971; anglicky vyšla kniha pod názvem *Honecker and the new politics of Europe* (New York, Macmillan 1972).

87 SENIGA, Giulio: *Togliatti e Stalin*. Milano, Sugar 1961.

88 AVTORKHANOV, Abdourakhman: *Stalin and the Soviet Communist Party: A study in the technology of power*. New York, Praeger 1959.

školách je většinou v memoárové produkci účastníků zmíněno jen okrajově nebo vůbec (a někteří ani žádné paměti nezanechali).⁸⁹

1969: „Communism weaker now“?⁹⁰

Pohled amerických expertů stál na přesvědčení, že socialistický tábor se v roce 1969 ocitl ve vážné krizi, když se Moskvě nepodařilo obnovit alespoň formální jednotu mezinárodního komunistického hnutí po invazi do Československa a po sovětsko-čínské roztržce, hrozící přerůst v otevřený konflikt. Kritické reakce některých komunistických stran (případně názorových proudů v těchto stranách) na okupaci Československa dávaly naději na změnu, minimálně v tom, že se definitivně odkloní od sovětského komunismu (jak se to částečně naplnilo v konceptu eurokomunismu). Nový akt sovětského imperialismu současně znovu otevřel otázku invaze do Maďarska v roce 1956 a zodpovědnosti za poválečné politické procesy, na které komunistické strany jen obtížně hledaly odpovědi. Ukazovalo se, nakolik je komunistické hnutí zatíženo vlastní minulostí, když konfrontace s aktuálními „problémy“ vedla teprve k opatrnému přehodnocování postojů k těm minulým. Vždyť například ve Francii komunistická historiografie v roce 1968 poprvé připustila existenci tajného protokolu k německo-sovětskému paktu z roku 1939⁹¹ a podle Maude Brackeové svědectví Artura a Lise Londonových o pozadí „pražského procesu“ nezapůsobilo ani tak na členy Francouzské komunistické strany, jako jím byla konsternována francouzská nekomunistická levice: *Doznání*⁹² se stalo symbolem ztraceného snu o „socialismu s lidskou tváří“ (a taky vážně poškodilo obraz FKS mezi levicovými intelektuály a umělci).⁹³

89 CILIGA, A.: *Au pays du grand mensonge* (viz pozn. 16); WEBER, Hermann – PERTINAX, Lothar [LIPPMANN, Heinz]: *Schein und Wirklichkeit in der DDR: 65 Fragen an die SED*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1958; GATES, J.: *The Story of an American Communist* (viz pozn. 14); ACZÉL, Tamás – MÉRAY, Tibor: *The revolt of the mind: A case history of intellectual resistance behind the Iron Curtain*. New York, Praeger 1959; KRÜGER, H.: *Das Ende einer Utopie* (obsahuje svědectví Michaela Millera a Caroly Sternové – viz pozn. 65); BROŇSKA-PAMPUCH, Wanda: *Ohne Maß und Ende*. München, Piper 1963 (autobiografický román); McEWAN, Keith: *Once a Jolly Comrade*. Brisbane, Jacaranda 1966; GALLIUSI, Anita: *I figli del partito*. Firenze, Vallecchi 1966; THALMANN, Paul: *Wo die Freiheit stirbt: Stationen eines politischen Kampfes. Moskau/Madrid/Paris*. Olten, Walter 1974; AVTORKHANOV, Abdourakhman: *Memuary*. Frankfurt/M., Posev 1983; STERN, Carola: *In den Netzen der Erinnerung: Lebensgeschichten zweier Menschen*. Reinbek, Rowohlt-Taschenbuch-Verlag 1986; SENIGA, G.: *Credevo nel partito* (viz pozn. 80).

90 Titulek je vypůjčen od Williama D. McDonalda, který u příležitosti konference vedl rozhovor s Frederickem C. Barghoornem pro článek publikovaný v novinách *The State*, vycházejících v Columbii v Jižní Karolíně (Expert: Communism weaker now. In: *The State* (16.9.1969), příloha C, s. 1; HIA, Col. 2011C32, b. 17, f. 2).

91 JACKSON, J.: *Francie v temných letech 1940–1944*, s. 39 (viz pozn. 44).

92 LONDON, Artur: *L'Aveu, dans l'engrenage du Procès de Prague*. Paris, Gallimard 1968.

93 BRACKE, Maude: *Which Socialism, Whose Détente?* New York, Central European University Press 2006, s. 319.

Přesto bylo evidentní, že mezinárodní komunismus prochází obdobím změn. O jejich predikci se pokoušela americká politologie (například v publikaci Zbigniewa Brzezinského a dalších akademiků o dilematech změny v sovětské politice)⁹⁴ a do tohoto kontextu spadají i dílčí analýzy učiněné akademiky k problematice výchovy kádrů ve stranických školách a jejího významu pro šíření komunismu. Opatrně vyznívající závěry o stagnaci sovětského revolučního potenciálu a o soustředění Moskvy na udržení pozic v jejích satelitech, kde novou indoktrinací kádrů dosáhne opětovné stabilizace (jak tento pesimistický vývoj naznačoval William E. Griffith),⁹⁵ však narážely na (reflektované) limity, neboť ke kvalifikovanější analýze by bývalo třeba důkladnějšího pohledu za železnou oponu, na aspirace Číny stát se autonomním aktérem mezinárodního stranického vzdělávání a na v zásadě opominuté sub téma vývozu komunismu do zemí třetího světa. Absenci plánovaných publikací, anoncovaných v *New York Times* v článku referujícím o konferenci, lze zřejmě vysvětlit jako důsledek selhání původního plánu – výzkum mezi veterány škol pro komunistické kádry neměl totiž pro další rozvoj totalitární školy americké sovětologie širší potenciál. Skutečnost, že proponované tituly nevyšly, však neznamená, že informace z konference nebyly využity americkými úřady (připomeňme zde i nová angažmá většiny participujících akademiků jako vládních poradců či ambasadorů).

Určitým epilogem popisovaného projektu se tak stalo slyšení jeho ideového autora Richarda L. Walkera před Výborem pro vnitřní bezpečnost Sněmovny reprezentantů na jaře 1971.⁹⁶ Fenomén formování komunistů v mezinárodních vzdělávacích střediscích zde prezentoval jako kontinuální a řetězcí se proces. Na příkladu Francie dokazoval, že navzdory extrémně vysokému podílu odpadlíků (podle dobového odhadu až devadesát procent) dokázal úzký okruh francouzských komunistů školенých v Moskvě myšlenku komunismu udržet i přes nejobtížnější období sovětsko-německého paktu, Chruščovovy řeči na dvacátém sjezdu sovětských komunistů či ve fázích, kdy se Francouzská komunistická strana ocitla pod silnou kritikou Moskvy. Varoval před podceňováním významu vzdělávání kádrů Komunistickou stranou Číny, v jejímž ústředním výboru toho času zasedala většina zformovaná moskevskými stranickými školami.⁹⁷ Tuto strategii – trpělivé úsilí vynakládané pro

94 BRZEZINSKI, Zbigniew (ed.): *Dilemmas of Change in Soviet Politics*. New York, Columbia University Press 1969.

95 HIA, Col. 2011C32, b. 12, f. 5, esej Williama E. Griffitha „Communist Cadre Training: Source, Indication, and Reflection of Political Liberalization and Change“.

96 Slyšení se odehrálo 30. března 1971. Přepis slyšení viz *The Theory and Practice of Communism in 1971*. In: Central Intelligence Agency. Library [online]. [Cit. 2018-04-25.] Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp73b00296r000100080001-2>.

97 Na skutečnost, že veškerá státní i stranická byrokracie od středních pozic až po členy vlády či politbyra se v Sovětském svazu generuje z okruhu stejně edukovaných absolventů Vysoké stranické školy KSSS, poukazoval před sněmovním výborem o rok dříve i další účastník projektu William R. Kintner (viz *The Theory and Practice of Communism in 1970*. In: Central Intelligence Agency. Library [online]. [Cit. 2018-04-25.] Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp73b00296r000500160001-8>). Za upozornění na tento zdroj i za další inspirativní připomínky děkuji Daniele Kolenovské.

revoluční budoucnost v zemích třetího světa – označil za jednu z vážných potenciálních hrozeb pro Spojené státy.

Je jistě škoda, že připravovaný sborník nebyl dokončen a vydán; už z toho důvodu, že by mohl podnítit další badatelské týmy v pokračování výzkumu této problematiky. Takto je třeba konstatovat, že téma zůstává i po padesáti letech skryto izolovaně v různých biografiích či memoárech, nebo je rozpracováno jen z různých dílčích perspektiv.

Studie vznikla v rámci grantového projektu GA16-07027S „Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989“.